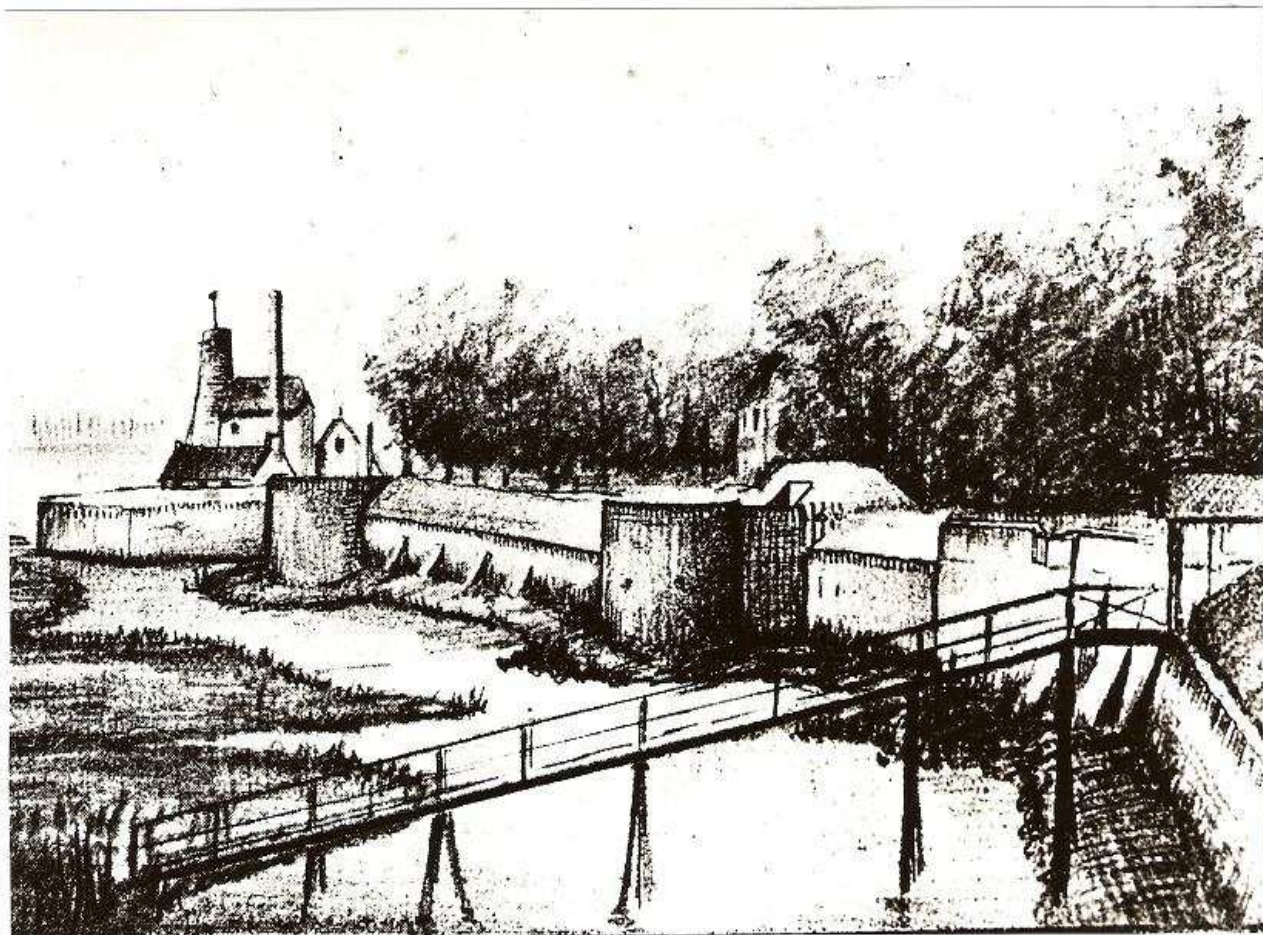

DE STADHOUDERSTOREN
BINNEN DE VESTING
's-HERTOGENBOSCH

Henk Bruggeman

**DE STADTHOUDERS THOORE
STAENDE OPTE VESTE AEN
DE MOLENSTEGE TEGENS OVER
St BARBARA CAPELLE.**

's-Hertogenbosch, januari 2003

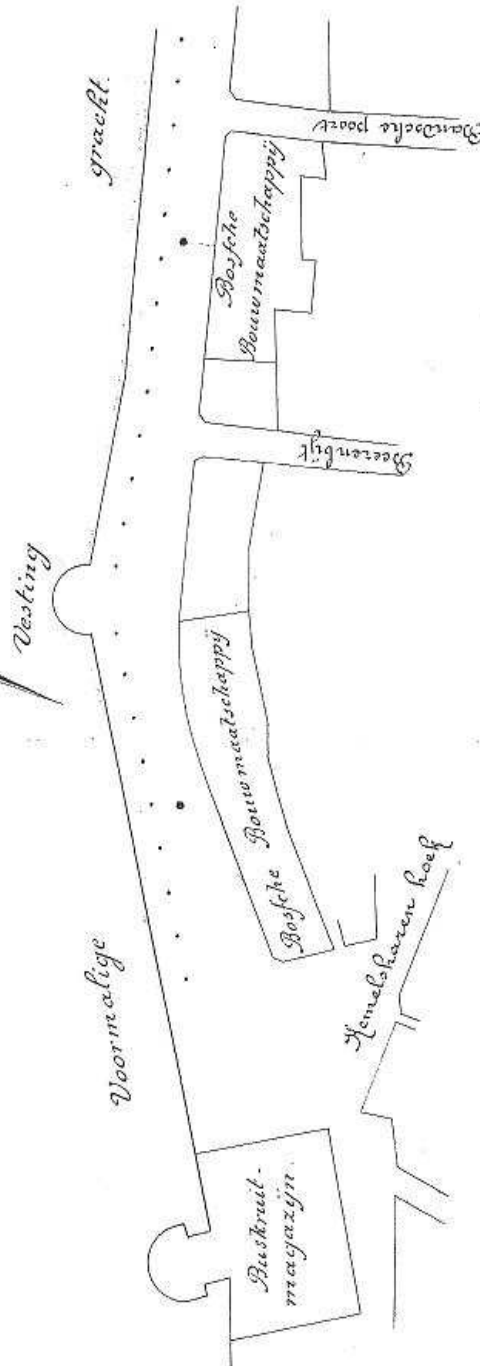
**Henk Bruggeman
Robin van Tiel**

Op de voorzijde van deze publicatie een foto van de vestingwal tussen de Grote Hekel en Bastion Oranje te 's-Hertogenbosch., Jaar 1868.

1. Een schets van de situatie inzake de ligging van het Buskruit-magazijn aan de Zuidwal. Jaar 1883

Gemeente 's-Hertogenbosch.

Zuid-wal.

Overgelegd bij het berigt van den 12 Juli 1883 N°. 215/74 van den Architect der gemeente 's-Hertogenbosch, J. H. K. K. K.

Schaal 1 : 1000.

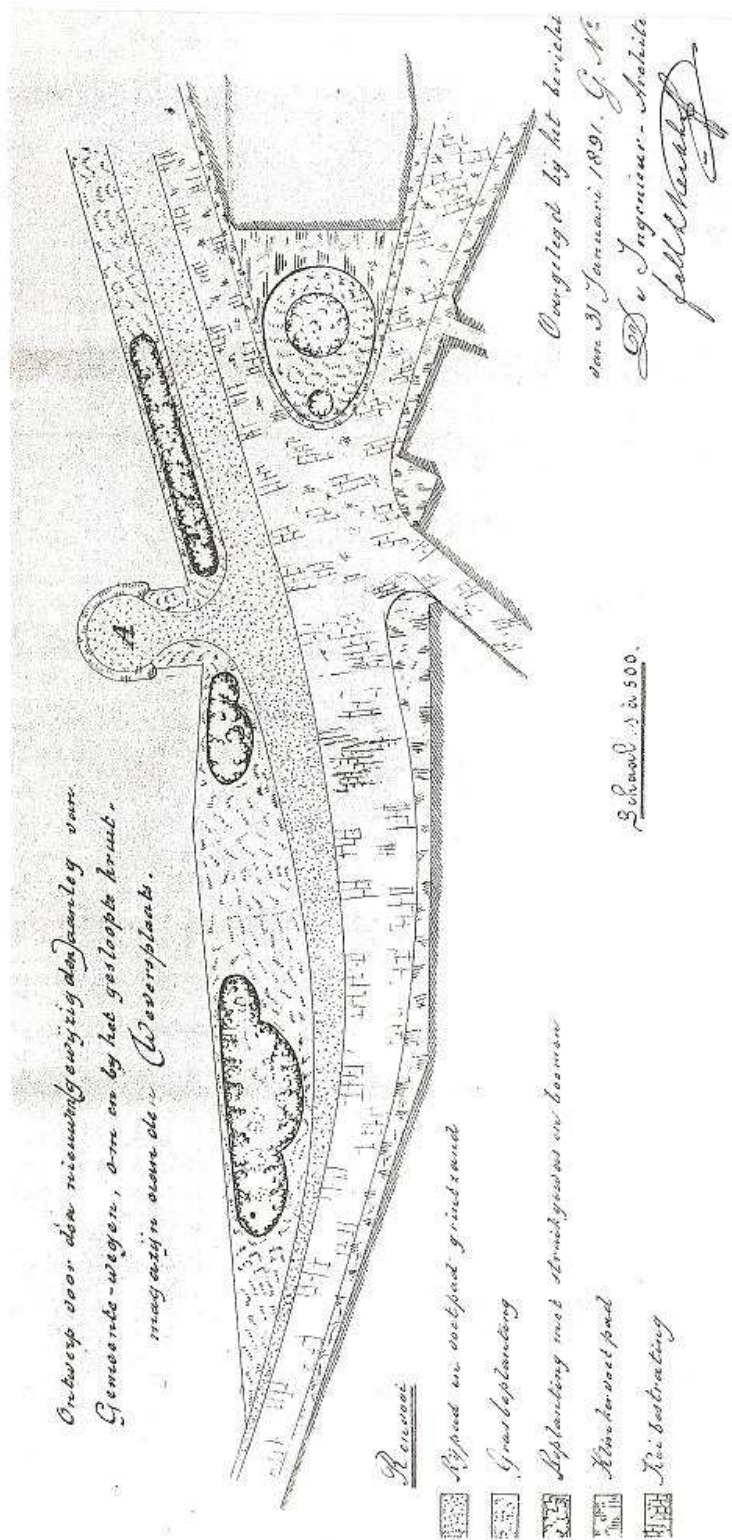
2. Inhoudsopgave

1. Situatie schets: Buskruitmagazijn aan de Zuidwal, Jaar 1883	blz 2
2. Inhoudsopgave	blz 3
3. Ontwerp: aanleg Gemeente-wegen, Jaar 1891	blz 4
4. De Stelling 's-Hertogenbosch	blz 5
5. Foto van de vestingwal tussen de Grote Hekel en Bastion Oranje	blz 8
6. De: “ Cruytmoelen “	blz 9
7. Bestektekening: Sloop voormalig Kruitmagazijn	blz 16
8. Verklaringen.....	blz 17
9. Schets van het Buskruitmagazijn en omgeving.....	blz 20
10. Literatuur en Bronnen	blz 21
11. Bijlagen	blz 22
12. Vesting Artillerie.....	blz. 23

3. Ontwerp inzake de aanleg van Gemeente Wegen nabij Zuidwal.

Jaar 1891.

4. De Stelling 's-Hertogenbosch

In de brieven van de Directie der Fortificatiën en de Dienst der Genie, komen we vrij regelmatig de zinsnede tegen:

Het in staat van verdediging brengen van de stelling 's-Hertogenbosch.

In de betreffende correspondentie over dit onderwerp komen we echter ook gegevens tegen waaruit blijkt dat de vestingwerken soms ernstig in verval zijn geraakt.

De archieven van zowel de Dienst der Genie als de archieven van de stad 's-Hertogenbosch geven ons zeer interessante informatie over de ontwerpen en de bouw van deze verdedigingswerken, alsmede over het onderhoud ervan.

Het verlenen van stadsrechten aan een middeleeuwse nederzetting betekende voor deze plaats dat zij hiermee het recht kreeg om haar grondgebied met toegangspoorten af te sluiten; dit gebied te omwallen als beveiliging tegen mogelijke invallen; ongewenste personen de toegang te weigeren; etc.

In de periode gelegen rond de toekenning van deze stadsrechten zal de hier genoemde omwalling hebben bestaan uit: deels een aardewal; deels een stenen muur.

In de loop der geschiedenis (waarbij ook het krachtiger worden van het vuurgeschut een belangrijke rol speelde) werden deze muren niet alleen aanmerkelijk versterkt door toepassing van opgeworpen aarde tegen het binnenfront, maar werd ook een begin gemaakt met het ontwikkelen van verdedigingswerken.

Bij de verdere voortgang omtrent de zoektocht naar de meest geschikte verdedigingsvormen voor deze steden, zullen we dan ook de namen tegen komen van: *Bastions; Ravelijnen; Rondelen; Kazematten; Kruitmagazijnen; Arsenalen; etc.*

Niet alleen de talrijke, maar vooral ook dikwijls grote, uitgaven voor deze militaire werken betekende een zware financiële last zowel voor de betreffende stad als haar inwoners.

Onze stedelijke overheid moest zich hiervoor soms diep in de schulden steken.

Door extra accijnzen te heffen op bepaalde producten zoals: wijn; tarwe en bier probeerde het stadsbestuur deze gelden bij elkaar te krijgen. (1617 Kruithuis)

Maar ook zelfs dan, door gebruik te maken van deze toepassingen, lukte het niet altijd om over de benodigde geldbedragen de beschikking te krijgen. Dan was men genooddacht de vereiste aanpassingen en het betreffende onderhoud aan deze verdedigingswerken uit te stellen.

In het door ons geraadpleegde boek:

Inventarissen van de Stad 's-Hertogenbosch door J. A. van Zuylen

lazen we vele interessante gegevens over dit onderwerp, waardoor we ons een bepaald beeld kunnen vormen omtrent de: *STELLING 's-HERTOGENBOSCH.*

Nu de vestingwerken in onze stad, door de onlangs begonnen restauratie, zeer in de belangstelling staan willen we deze nader belichten en dan met name het gedeelte tussen de Grote Hekel en Bastion Oranje.

Uit het hierboven aangehaalde boek komt ook naar voren, dat de vestingmuren veel te verduren hadden van hoge waterstanden als gevolg van de regelmatige overstroming van de landerijen rond onze stad.

Een constant terugkerende zorg voor de overheid waren ook de benodigde gelden voor het graven; verbreden en uitdiepen van onze vestinggrachten.

De benodigde aarde ter versterking van de vestingmuren werd afgegraven in het:

“ *Boschbroek* “ (1374) en van daaruit getransporteerd naar de stad. Ook het slijk verkregen uit het uitdiepen van de “ *Dieze arm* “ (1571) werd hiervoor gebruikt, evenals de grond verkregen uit het verbreden en uitdiepen van de grachten.

De stenen bestemd zowel voor de muren als de verdedigingstorens werden door bodes te paard in opdracht van het stadsbestuur aan de steenfabrieken besteld; deze waren gelegen zowel in Empel, Engelen als in Orthen.

7 Februari 1519.

Bode Jan de Weust naar Engelen gezonden met de opdracht om aan de Schout te verzoeken de benodigde stenen volgens het bijgaande model en vorm te bakken.

Vanaf de veldovens werden deze stenen door vrachtschepen vervoerd naar een losplaats welke in of nabij onze stad gelegen was. Indien nodig vond het verdere vervoer over water plaats door middel van *pleyten*.

Het overige materiaal zoals: “ *Calck en Sand* “ werd aangevoerd door de: “ *Karsmannen met hun perden en karren.*”

Uit het genoemde inventarisboek noteerden we een aantal prijzen en daggelden uit het jaar 1521.

<i>Grote stenen</i>	<i>26 tot 28 stuivers de 1000.</i>
<i>Kleine stenen</i>	<i>19 tot 20 stuivers de 1000.</i>
<i>Kalk</i>	<i>8 stuivers en 1 ort het mud.</i>
<i>Daggeld van een Mr. Metselaar</i>	<i>4 stuivers en 3 ort.</i>
<i>Daggeld van een Opperman</i>	<i>2 stuivers en 3 ort.</i>

Met als doel, een verdere verwaarlozing der Stadsvestingwerken tegen te gaan (veroorzaakt door het gebrek aan de hiervoor benodigde gelden) werd er in 1351 een resolutie uitgevaardigd door de Schepenen ; Gezworenen ; Rentmeesters en Deken en der Ambachten van de Stad 's-Hertogenbosch waarbij aan de burgers het recht werd verleend om tegen en op de stadsmuur/wal hun huizen te bouwen en de gronden in gebruik te nemen.

Er was wel de voorwaarde aan verbonden, dat zij het betreffende gedeelte van de stadsmuur ten eeuwige dagen zouden onderhouden.

Bijna twee eeuwen lang werd deze situatie gedoogd.

Echter op 23 Augustus 1543 gaf Keizer Karel de Vijfde als Hertog van Brabant, het bevel aan de Hoogschout van Brabant:

Om ter betere verdediging der stad, alle huizen en gebouwen welke gelegen waren binnen een kring van 500 passen gemeten vanaf de stadsmuur af te breken.

Ook onze stadsbestuurders waren al lange tijd zeer ontstemd over de aanwezigheid van deze bebouwingen zo dicht bij de stadsmuur.

Met name de zuidelijke flank, gelegen tussen de Grote Hekel en Bastion Oranje, was in deze situatie weinig overzichtelijk en daardoor moeilijk te verdedigen.

In 1518 nam men ten Stadhuize het besluit om een aantal woningen nabij deze flank en staande op de Weversplaats ; Achter de Oude Hulst en de Beurde straat te slopen en de gronden in te nemen ter versterking van de verdediging der stad.

Er werd een bedrag gevoteerd om de eigenaren van deze huizen en gronden schadeloos te stellen.

De uitvoering van het genomen besluit stuit kennelijk op veel weerstand bij de bevolking. In 1541 - 1542 blijkt nog steeds een deel van deze bebouwing aanwezig te zijn achter de Barbara-kerk. De betreffende panden moeten eerst afgebroken worden alvorens men over kan gaan tot uitvoering van de fortificatie plannen inzake de bouw van een nieuwe vestingmuur ; een vestinggracht en een verdedigingstoren. (Stadhoudersstoren.)

Voor het ontwerpen en uitvoeren van deze vestingwerken had men aangetrokken de Ingenieur *Mr. Henrick van Sonne*.

Mede door de onrustige tijden en de daarmee verband houdende ernstige bedreigingen inzake de veiligheid van de stad 's-Hertogenbosch en haar inwoners, veroorzaakt door de herhaalde invallen in onze streken door de troepen van Maarten van Rossum, werd besloten met de meeste spoed de nog aanwezige huizen achter de Barbara-kerk af te breken. Ook een molen ; een molen-erf alsmede het oude-mannenhuis van Adam van Myerde (welke gelegen waren buiten de wallen) werden afgebroken: “ *opdat de Gelderschen zich daar niet konden nestelen.*”

Tevens werd de daar aanwezige gracht, die gelegen was achter de wallen, uitgediept en gebracht op een breedte van 90 Bossche Voeten. De hier gelegen walgangen werden aanmerkelijk verbreed. De gravers aan dit werk ontvingen uit de stadskas: “ *drie stuivers daags voor ieder.*”

In het reeds eerder aangehaalde boek van J.A. van Zuylen wordt hierover het navolgende opgetekend:

*Jan die Snijder ; Jan Otten , Dingen Blanckarts met hueren venitten hebben steen geveecht, die affgebroken was vanden manhuysen van Heer Adams van Myerde,
Met meer andere huysen affgebroken,
Aldair buyten der mueren after St. Barbara Capelle en affgebroke wesen
tot het dairstellen vanden nyeuwen statmuer en thoeren.*

Item Theeuwen , Henricxs , Ghijb. Heesters , Henrick Willems met hueren venitten hebben met hueren karren gekarst, aende statmuer after die Weverplaetse.

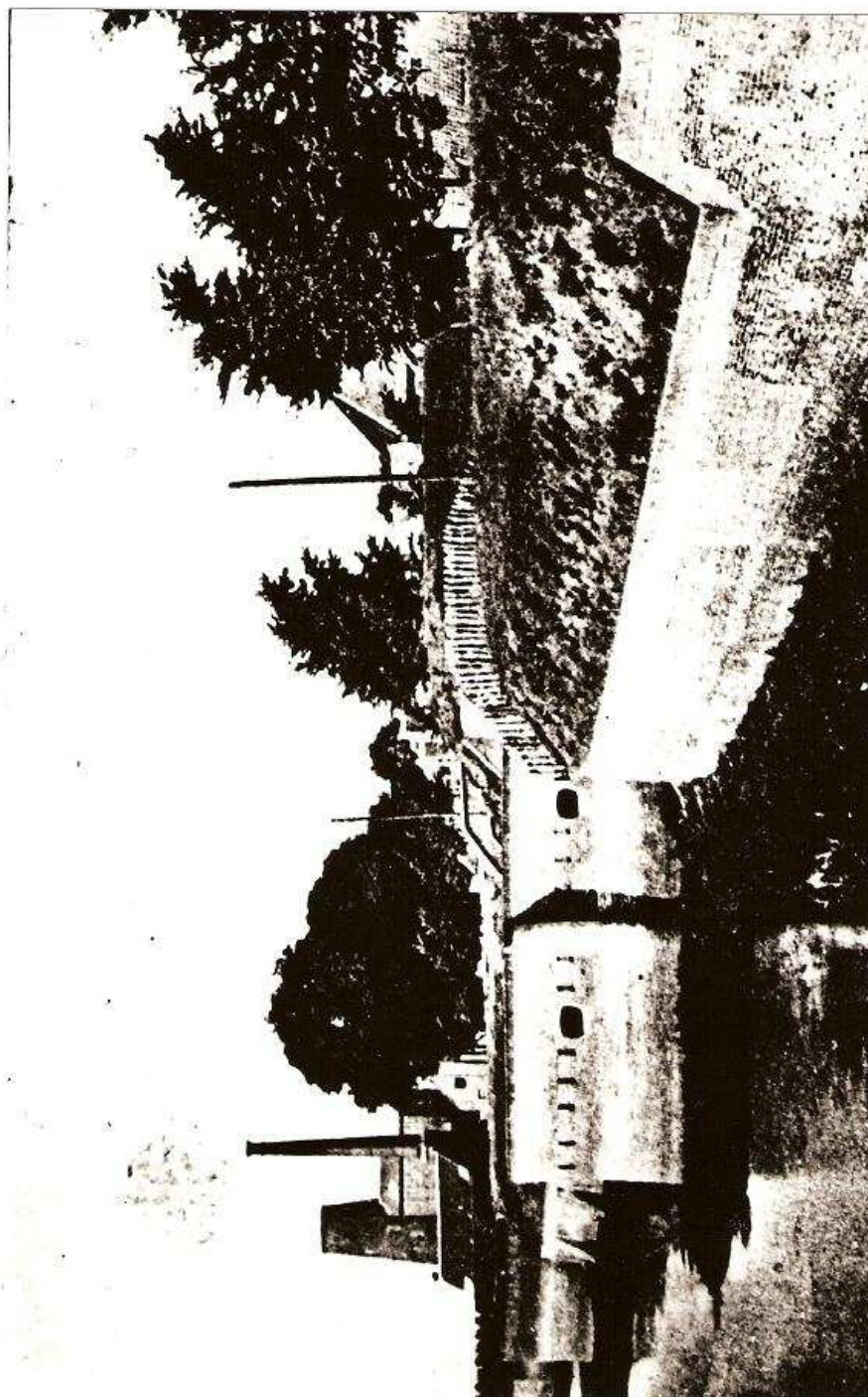
Item Jannen Marcelissen met zijn dorde van dat zij sess pleijten calcx galaiden aende Orthenpoirt ende geuert aende muer after de St. Barbara Capelle dair men den nyeuwen thoeren maict.

Item Egidy Abatti ; Andries Janss ; Peter Goyartss ; Jan Laurens met hueren venitten hebben aen den genoemde nyeuwen graft aende muer after de St. Barbara Capelle tsamen gegraven.

5. Foto van de vestingwal tussen de Grote Hekel en Bastion Oranje.

Jaar 1868

6. De Cruytmoulen staende opte Veste aende Molensteedge tegens over Ste. Barbara Capelle

We schrijven 19 Januari 1585.

Ook voor ons gewest zijn het roerige tijden.

Wij bevinden ons in de periode die onze Vaderlandse geschiedenis in zal gaan als de Tachtigjarige Oorlog. (1568 - 1648.)

De door ons stadsbestuur als informanten uitgezonden ruiters naar elders in Brabant, hadden bij terugkomst berichten meegebracht, dat de Staatse troepen door middel van verraad en het plegen van een verrassingsaanval de stad in handen probeerden te krijgen.

Om deze redenen waren alle posten aan de land en waterpoorten verdubbeld.

De stadstrompetter van de Vughterpoort, die daar zijn post in een der torens betrokken had, ontwaarde bij het ochtendgloren van deze nieuwe dag in de verte een grote nog onbekende legermacht. Zijn schatting betrof een getal van zeker 3000 krijgslieden.

Toen ze naderbij gekomen waren kon hij ook de samenstelling van deze eenheid onderscheiden: Voetvolk en Ruiterij.

Aan het hoofd van dit indrukwekkende armee reden de ruiters met hun vaandels.

Onze trompetter was er vast van overtuigd, dit moesten Staatse krijgslieden zijn, die elk moment hun aanval op 's-Hertogenbosch konden inzetten. Zij stonden, aldus zijn makker, onder het bevel van de legeraanvoerder: **Graaf Philips van Hohenlohe**.

Zonder dralen namen de beide mannen hun trompetten en bliezen het signaal: **groot alarm**.

Hun trompetgeschal werd begrepen, want korte tijd nadien begonnen de kerkklokken in onze stad te luiden om de bevolking te waarschuwen voor de naderende vijand.

Onmiddellijk werden alle benodigde maatregelen binnen onze vesting genomen.

Talrijke mannelijke inwoners verzamelden zich bij de lokalen van de schutterijen waar ze lid van waren. Voorzien van hun wapenen, stelden zij zich als eenheid op om af te marcheren in de richting van de Vughterpoort, om zich ter plaatse onversaagd en dapper te weer te stellen tegen de indringers.

Inmiddels rukte de vijand vanaf deze stadspoort zowel via de Steenweg als de beide Walgangen op in de richting van de Sint-Janspoort en het Kruisbroeders Klooster.

Dat zij (vrijwel zonder noemenswaardige tegenstand te ontmoeten) zo snel konden oprukken vanaf genoemde stadspoort, was het tragische gevolg van het verraad gepleegd door een groep soldaten welke onder bevel stonden van: *Sergeant Clood*.

Hij en zijn manschappen waren door onze stadsregering aangesteld ter bewaking van de Vughterpoort. 's-Hertogenbosch was vanaf deze zijde moeilijk verdedigbaar en hier lag dan ook de zwakste schakel in onze fortificatie-linie. Dit werd vooral veroorzaakt door de aanwezigheid van de vele tuinen ; bomen ; heggen en huizen tussen de Vughterpoort en het gehucht: “ *Het Reut* “. De vijand had hierdoor alle mogelijkheden om gedurende de avond en de nacht onze stad te naderen zonder opgemerkt te worden.

Onze Bestuurders hadden juist vanwege deze grote waakzaamheid veel vertrouwen gesteld in het hier gelegeerde Vendel en terecht ontvingen deze hiervoor dan ook een zeer ruime soldij. Helaas voerden ze kwade bedoelingen in hun schild.

Zij hadden het plan bedacht om (niettegenstaande hun afgelegde eed van trouw aan de stad 's-Hertogenbosch) deze belofte te verbreken en over te lopen naar de vijand. In het kielzog van de Staatse troepen wilden zij dan, ten eigen bate, de huizen van onze inwoners plunderen. Inmiddels was een groot deel van het vijandelijke leger (volgens de opgang gekomen geruchten stroom zou het gaan om wel 2000 man) reeds opgerukt tot aan de Postelstraat en de Sint Jansstraat.

Om deze opmars tot staan te brengen werd er door onze verdedigers op deze plaats een barricade opgericht van alle beschikbare wagens en karren uit onze stad. Vanuit deze opgeworpen versperring leverden de Bosschenaren met hun: "*Musketten en Hantroers*" een verbeterde strijd met de vijand om ze tot staan te brengen en een verdere opmars op ons grondgebied te beletten.

Toen de verdedigers van onze stad zich groepeerden om de tegenaanval in te zetten bleek, tot hun grote schrik, het aanwezige buskruit (wat in onze stad in de kruitmagazijnen opgeslagen lag) onbruikbaar te zijn. Een gedeelte ervan was verlegen en een veel grotere hoeveelheid was door en door nat. Er rezen ernstige vermoedens, dat dit het gevolg was van sabotage.

De bevelvoerende officieren, op de hoogte gebracht van de nu ontstane precaire situatie, gaven na een kort stafberaad opdracht aan hun ordonnansen: om met de meeste spoed al het kruit en lood te verzamelen dat in de stad bij neringdoenden ; burgers ; tin- en loodgieters aanwezig was.

Met grote bereidwilligheid werd door de inwoners van onze stad aan deze oproep gehoor gegeven. Door een groep vrijwilligers werd het kruit vanaf het inzamelpunt nabij het Puthuis op de markt in koperen ketels naar het strijdtoneel gebracht, waar het onmiddellijk onder de kanonniërs en infanteristen werd verdeeld.

De Bossche Magistraat hield nauwkeurig aantekening van de aangeleverde hoeveelheden. Ook de daarvoor betaalde vergoedingen werden genoteerd.

BUSKRUID en SCERPS REKENING.

*Gebruikt tijdens de inval van Hohenlohe in 1585 en door de burgers van 's-Hertogenbosch op het ogenblik des invals bij bewoners opgehaald.
(Stadsrekening van St. Remys Anno. 1584 / 1585.)*

713¼   *Bossche Ponden buskruit ten bedrage van:*
                    238 Car. Guld.   18 St.   0 Ort.

1294   *Bossche Ponden scerp voor:*
                    160 Car. Guld.   4 St.   0 Ort.

10   *Bossche Ponden lonten voor:*
                    1 Car. Guld.   12 St.   0 Ort.

*Benevens een groot aantal ponden:
" Groote Buslooyen ; Cleyne Loot ; Groote Clooten."*

In de annalen van onze stad over de manmoedige strijd van onze inwoners tegen deze indringers worden nog een aantal voorvallen van verraad beschreven. Zo wordt de naam genoemd van de: "*Stads Bus of Geschutsmeester*": *Frederik ten Hove*.

Hij had bij het bolwerk aan de Sint Jans poort zijn kwartier en had opdracht gekregen zijn geschut in gereedheid te brengen en bekwaam te bedienen. Hij weigerde echter hieraan gehoor te geven Toen hij onder dwang van de commanderende officieren zijn geschut uiteindelijk toch geladen had en opdracht kreeg op de aanstormende vijand te schieten;

schoot hij opzettelijk te hoog of te laag:

“ *waardoor het projectiel in de aarde viel, zonder in het minst de vijand te raken.*”

Hij werd voor zijn kwalijk gedrag gevangen genomen en in de kerker geworpen.

Ook de Bossche Houthandelaar: *Jan van Gemert*, welke met de vijand:” *gekonkeld* ” had, onderging het zelfde lot. Zijn houtvoorraad werd door de Stad verbeurd verklaard.

In de voorste gelederen van de Bossche strijdmacht streden, zij aan zij met de vrijwilligers welke gerekruteerd waren uit de mannelijke bevolking van onze stad, de leden van de vier Schutterijen. We noemen: “ *den ouden Voetboge* ”.....” *den jongen Voetboge* ”.....” *den Handboge* ”.....” *de Cloveniers* ”.....alsmede de leden van de negen “ *Wijk-Kompagnieren*”. Zij allen stonden onder het bevel van 's-Konings-Legerhoofd: ***Claude van Barlaimont, Heer van Hautepenne.***

In onze stad was in deze periode geen garnizoen van Spaanse of andere vreemde soldaten gelegerd. Het werd als een te zware belasting beschouwd zowel voor de stad als voor de burgers. Als gevolg van de langdurige oorlog hadden vele ingezetenen geen werk en inkomsten. Door dienst te nemen in het leger van de Koning ontvingen zij van de Landsregering soldij om in het onderhoud van zichzelf en hun gezin te voorzien. Deze “*Stadssoldaten*” stonden onder het commando van de *Heer van Helmond*.

Zonder onderscheid te maken of namen te noemen: zij allen waren zeer moedig. De indringers werden niet alleen tot staan gebracht maar uiteindelijk werden zij ook terug geworpen buiten de Vughterpoort.

Over het verloop van deze aanval op onze veste, welke de geschiedenis in zou gaan als de: “***Vruchteloze aanval van Hohenlohe op 's-Hertogenbosch***“, en het daarbij ontstane krijgsrumoer nog de volgende aantekeningen.

Alvorens: “ *serjant Cloot en zijn gepeupel* “ deserteerden en in de stad aan het plunderen sloegen, hadden zij de bejaarde wachter van de Vughterpoort: *Marcelis Jochims* overmeesterd en hem gedwongen met zijn sleutels de poort te openen om de Staatse troepen vrije doorgang tot onze stad te verlenen. Hij weigerde echter om aan deze snode plannen van dit gepeupel mee te werken. Ondanks de tegen hem geuite bedreigingen bleef hij trouw aan de Magistraat van 's-Hertogenbosch. Door de mannen van Cloot werd hij om zijn standvastigheid zo zwaar geranseld, dat hij ernstig gekwetst werd. Meer dood dan levend werd hij vervolgens opgesloten in het daar aanwezige stookhok.

Zodra Jochims weer tot bewustzijn was gekomen en de Staatse krijgers binnen zag marcheren, probeerde hij het hok te ontgrendelen. Toen dit gelukt was strompelde hij naar zijn wachtlokaal en liet met inspanning van zijn laatste krachten de schotbalken en de hekelpalen van deze poort neervallen waardoor de toegang tot de stad werd versperd.

Door deze koene daad (waarvoor hij in de annalen van onze stad met ere genoemd wordt) werd een groot deel van de vijandelijke strijders afgesneden van hun voorhoede, die reeds in de stad was.

Na een zware en lange strijd, waarin vele van onze dappere mannen gewond werden, slaagden onze Bossche verdedigers erin het volk van Hohenlohe terug te drijven in de richting van de Molenberg.

Onder de Staatse strijders, in gevecht gewikkeld met onze Schutterij, verspreidde zich het bericht, dat een deel van hun makkers zich nog buiten de poort bevond, welke, door de omschreven heldendaad van Jochims, niet meer gepasseerd kon worden.

Er ontstond paniek onder de mannen van Hohenlohe. Dit mondde uit in chaotische taferelen toen verschillende eenheden van deze legermacht op de vlucht sloegen.

Maar waarheen moesten deze soldaten uitwijken?

De Vughterpoort, vanwaar men de aanval op de stad had ingezet, was immers geblokkeerd. De Bosschenaren, die nu aan de winnende hand waren, begonnen aan de achtervolging van de verslagenen. Zij doodden al degenen, die zij op hun vlucht achterhaalden.

Meer dan 100 manschappen van het Staatse Voetvolk sprongen in paniek vanaf de stadswallen in de vestinggracht, om zo te ontkomen aan de woedende Bosschenaren. Onder hen was ook de *Hopman Juliaan Cleerhage*. Door zijn huwelijk met een inwonster van 's-Hertogenbosch (uit het aanzienlijke geslacht: *van Erp*) was hij met de situatie in onze stad goed op de hoogte. Hij had zich bij dit wapenfeit opgeworpen om als leider en gids van een vendel dienst te doen. Hij hoopte daarmee bevordering te maken. Helaas liep het anders met hem af. Om uit handen van zijn achtervolgers te blijven sprong hij in paniek vanaf de muur nabij de Kruisbroeders in de gracht. Door het moedige gedrag van een der soldaten van zijn vendel werd hij ter nauwer nood gered van de verdrinkingsdood. Zijn straf ontliep hij echter niet.

Zeer vele metgezellen van deze Hopman hadden minder geluk. Zij kwamen op tragische wijze door verdrinking om het leven

De vijandelijke soldaten die zich verscholen hadden op de Vughterdijk werden na hun arrestatie terstond en zonder pardon gedood.

De kleren en de wapenen der gesneuvelde krijgsknechten van het Staatse leger alsmede van hen die in het Groot Gasthuis later aan hun verwondingen bezweken, werden ten voordele zowel van de gewonden als van de weduwen en wezen van Bossche burgers verkocht.

Slechts een klein getal van de vijandelijke indringers werd gevangen genomen.

De soldaten onder hen (22 in getal) werden enige dagen nadien door de scherprechter middels het vonnis met de galg ter dood gebracht.

De officieren in deze groep werden in eerste instantie opgesloten in de kelders van het Stadhuis om vervolgens overgebracht te worden naar de Gevangenpoort. Pas op 9 April 1586 herkregen zij hun vrijheid toen alle voorwaarden, gesteld door het Bossche Stadsbestuur, waren ingewilligd.

Deze bestonden uit:

Een betaling van een bedrag van 2000 Car. Guld. per gevangene ten bate van de weduwen en wezen van de aanslag van 19 Januari 1585,

Betaling van het verteer gedurende de periode van hun gevangenschap in 's-Hertogenbosch.

De vrijlating van een zevental Bosschenaren welke elders gevangen werden gehouden.

Ons Stadsbestuur bleef zeer beducht voor een nieuwe aanval van het Staatse leger op de stad. En terecht, want de *Legeroverste Graaf Hohenlohe* beraamde met zijn troepen een nieuwe aanslag voor op de vesting 's-Hertogenbosch.

De vroege vaders hadden over de gang van zaken inzake het bijzondere verloop van deze strijd met de Staatse troepen een brandbrief gekregen van de Prins van Parma waarin hij uitdrukkelijk stelde, dat 's-Hertogenbosch moest zorgen, dat de vesting in staat van paraatheid was.

Om bij een eventueel vijandelijk treffen aan alle complicaties het hoofd te kunnen bieden, werd besloten de militaire verdedigingswerken in onze vesting grondig te inspecteren en de nodige herstellingen en uitbreidingen met de meeste spoed uit te voeren.

Voor de graafwerkzaamheden aan de grachten en het verbreden van de vestingwallen werden:

“ Al den burgers en ingesetenen bevolen aan de vestingwerken te komen pionieren.”

Ook de perikelen rond het ongeschikte buskruit tijdens de inval van Hohenlohe zat onze bestuurders erg hoog.

Voor dit laatste meenden zij een oplossing gevonden te hebben door de **Stadhouderstoren**, die gelegen was aan de zuidelijke vestingmuur van onze stad, te verbouwen tot buskruitfabriek.

Deze toren had waarschijnlijk (evenals meerdere Bossche vestingtorens) een beneden- en een bovenverdieping, welke deels gewelfd ; deels van een houten zoldering voorzien was. In de muren bevonden zich schietgaten. In tijd van vrede werden deze torens gratis ter beschikking gesteld aan de burgers der stad voor bewoning, dan wel voor het uitoefenen van hun ambacht. Aan Aannemer: Jan Arntsz werd de opdracht verstrekt om de Stadhouderstoren voor dit doel geschikt te maken. Hij werkte er 4 dagen ; tegen een loon van 8 stuivers per dag.

Jan Arntsz, ende meer anderen, 4 daigen gewrocht aende Cruytmoelen in de Stadthouwersthoren.

thegen 8 stuivers s'daichs.

Noch daertoe gedaen een stuck houts:

thegen 18 stuivers.

Op 29 Maart 1585 werd door de Schepenen van de Stad 's-Hertogenbosch met algemene stemmen het besluit genomen om:

In den thoore staende opte veste aen de molensteeye tegens over Ste. Barbara Capelle een Cruytmoelen tot maeckinge en hermaeckinge van buspoedere daer te stellen.

Tot buschpoedermaeckers der stadt van 's-Hertogenbosch aengenomen hebbende:

JACOB BEN van MAELEN.

HANSSE van OS.

HENRICKEN van OSS.

opte volgende poincten ende conditien.:

Uit de dan genoemde voorwaarden geven wij onderstaand een verkorte samenvatting.

De Stadsoverheid zal aan hen leveren alle benodigde gereedschappen en materialen.

De som van de totale kosten voortvloeiende uit de aankoop van een daarvoor benodigd paard, het vereiste tuig en de benodigde fourage en stalling komen geheel voor eigen rekening.

Voor elke 100 pond poeder, hetwelk door de Stad ter verwerking aan hen geleverd zal worden, wordt een bedrag uitbetaald van: 35 stuivers.

Voor elke 100 pond poeder, hetwelk door de Stad tot “verdrogen” aan hen geleverd zal worden, wordt een bedrag uitbetaald van: 30 stuivers.

Indien de Stad geen opdrachten voor hen in portefeuille heeft., dan mogen zij de kruitmolen en het gereedschap voor eigen rekening exploiteren tot het maken van:

“ Gerief voor de goeden burgeren en ingezetenen der Stadt.”

De navolgende gereedschappen zullen aan de genoemde: “*Buschpoedermackers*” ter hand worden gesteld:

1. De Kruitmolen bestaande uit twee blauw-stenen-lopers ; een liggende steen met kuipen ; alsmede het daarvoor benodigde touwwerk.
2. Twee stuks koperen vergietketels.
3. Een oven met een gemetselde ketel.
4. Een grote roodkoperen ketel.
5. Een roerijzer.
6. Een schuimspaan.
7. Een ijzeren schop met houten steel.
8. Een houten bak dan wel een trog.
9. Veertien stuks platte houten bakken om het kruit in te drogen.
10. Twee stuks buydels (zakken) om de kolen en de zwavel te bewaren.
11. Drie grote houten kisten.
12. Drie stuks zeef gereedschap.
13. Een zandloper.
14. Zestien stuks loden ponds gewichten.
15. Een hoge ton zonder deksel.
16. Een ton met deksel voorzien van twee ijzeren ringen.

Gedurende welke periode de Stadhoudersstoren als buskruitfabriek in bedrijf is geweest hebben we in de archieven niet kunnen achterhalen. Was dit tot het jaar 1621 toen het nieuwe “*Amonutiehuis*” in gebruik werd genomen ? Of bij de verovering der stad door Prins Frederik Hendrik in 1629.? Of bij het einde der tachtigjarige oorlog in 1648 bij de vrede van Munster ? Wie zal het ons zeggen ?

We weten alleen, dat *Henriken van Oss* een (groot) aantal jaren na zijn aanstelling tot “*Buschpoedermacker*” zijn contract inleverde op het stadhuis. Was dit om persoonlijke redenen of werd de buskruitfabriek toen opgeheven ; we hebben het niet kunnen achterhalen. Wel menen we (uit een inspectierapport van de Dienst der Fortificatiën uit het jaar 1784) de conclusie te mogen trekken, dat deze toren toen al ernstig in verval was geraakt en niet meer als militair verdedigingswerk werd gebruikt.

In het jaar 1844 werd de Stadhoudersstoren op deze plaats herbouwd om volgens de toen geldende militaire voorschriften te worden ingericht tot werkplaats en kruitmagazijn van de stelling 's-Hertogenbosch.

Het werk werd uitgevoerd onder **Directie van de 3^e Afdeling Fortificatiën van de Vesting 's-Hertogenbosch.**

In het bestek werd dit werk als volgt omschreven:

Wegens het defensief inrigten van den tooren des Hoofdwal tusschen de Bastions Oranje en Bazelaar nabij het Voldersstraatje en het daarachter bouwen van lokalen en deze in te rigten tot buskruitmagazijnen met de afmetingen:

13 x 5 meter en tot berging van 72000 pond buskruit.

Het bestek en de tekening werden opgemaakt en ondertekend op den 20^e July 1844 door:
Directeur der 3^e Fortificatiën J. H. van der Wijck.

Eerstaanwezend Ingenieur E. J. Eekhout.

Kapitein Ingenieur B. van Voorst tot Voorst.

Kapitein Ingenieur H. Snoeck.

1^e Luitenant Ingenieur W. van Thije Hannes.

De Aannemer S. Terwindt.

De Borgen J. Terwindt.
H. van Heukelom.

In de Wet op het Vestingstelsel; voor het Koninkrijk der Nederlanden van den 18^e April 1874 wordt in Art. 3 bepaald, dat o.m. de vestingwerken van 's-Hertogenbosch als verdedigingswerken zullen worden opgeheven.

Op 30 September 1890 werd door opzichter A. Jansen van de Gemeente 's-Hertogenbosch het bestek opgesteld inzake:

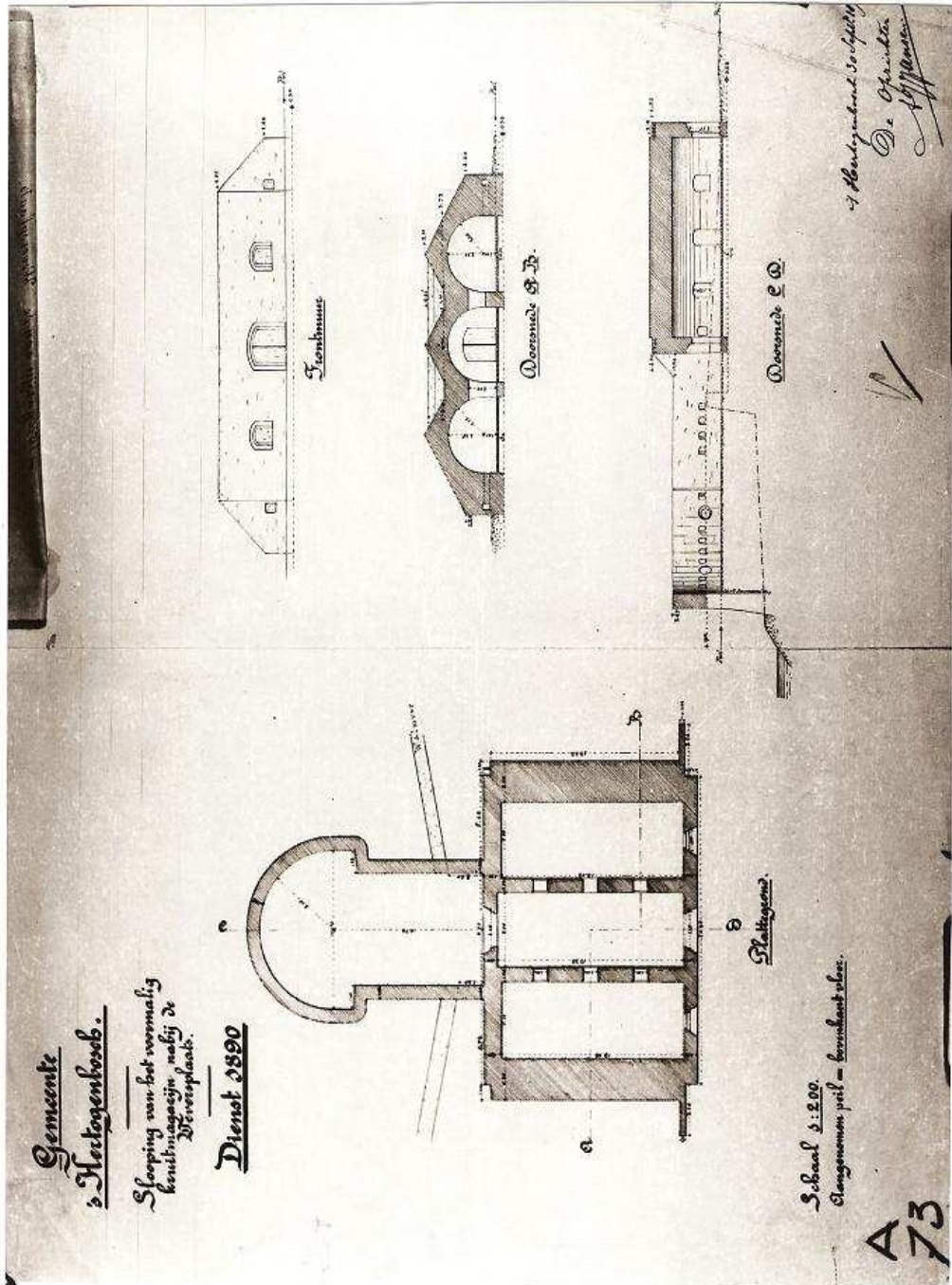
“Slooping van het voormalig Kruitmagazijn nabij de Weversplaats.”

Met de uitvoering van dit werk kwam er een einde aan de toch min of meer bewogen historie van:

DE STADHOUDERSTOREN TE 's-HERTOGENBOSCH.

7. Bestek-tekening inzake sloop voormalig Kruitmagazijn nabij de weversplaats

Jaar 1890

8. Verklaringen

AMMUNITIEHUIS.

Het door Ingenieur Jan van der Weeghen ontworpen Kruithuis te 's-Hertogenbosch.

ARSENAAL.

Tuighuis ; Wapenmagazijn.

BASTIONS.

Een vijfhoekig uitspringend deel van de vestingwal, zodat: "VUUR" vòòr de vestingwal langs gegeven kan worden.

De bastions dienden zowel voor opstelling van geschut als voor infanterie schutters.

BUSLOOIEN.

Stenen of loden kogels door een affuit afgeschoten.

BUYDELS.

Zakken van een of andere stof vervaardigd.

CAR. GULD.

Carolus Gulden; een gouden munt voorzien van de afbeelding van Karel de Stoute. Deze munt werd later ook in zilver uitgevoerd.

CLAUDE VAN BARLAIMONT.

HEER VAN HAUTEPENNE.

Hij stamde uit een adellijk geslacht, afkomstig uit het Graafschap Henegouwen.

Verscheidene telgen uit dit geslacht hebben een belangrijke rol gespeeld in de Bourgondische en Spaanse Nederlanden, alsmede in het Prinsdom Luik.

Door zijn trouw aan de Koning van Spanje en zijn blijk van goed krijgsman, was hij door ALEXANDER FARNESIUS (stadhouder van Holland.) aangesteld over het "Duytsche Regiment" en het "Landt van Gelderlandt."

Na zijn dood in 1587 nam zijn broer FLORIS van FLOJAN zijn plaats in als: Overste van Gelderland en de Rijnkant.,

CLEYN LOOT.

Klein soort loden kogels.

DORRE.

Mogelijk een verwijzing naar oudere varensgezellen.

GEVEEGHT.

Vernietigen.

GEWROCHT.

Aanbrengen van een afsluiting ; stellen van een omheining.

GROTE CLOOTEN.

Stenen of ijzeren kogels.

HANTROERS.

Oude uitvoering schietgeweren voorzien van een lange loop.

HET REUT.

Waar nu de Isabella Kazerne gelegen is; was toen het gehucht Reut.

KARSMANNEN.

Eigenaren van karren met paarden ; transporteurs.

KAZEMATTEN.

Een in een bastion ingebouwd bomvrij onderkomen voor de bezetting, werd ook gebruikt als magazijnruimten.

KRUITMAGAZIJN.

Opberg en bewaarplaats van oorlogsbehoeften in een vesting.

MUSKETTEN.

Een ouderwets geweer ; ook wel vuurroer genoemd.

ORT.

Koper geldstuk.

PHILIPS GRAAF VAN HOHENLOHE.

VRIJHEER TOT LANGENBERG.

1550- 1606.

Telg uit een Zuid Duitse adellijke familie.

Was legeraanvoerder in Nederlandse dienst sedert 1575.

Hij huwde in 1595 met Maria, de oudste dochter van: Willem 1e van Oranje.

Zijn militaire krijgsverrichtingen waren wisselend van succes.

Na de dood van Willem 1^e benoemden de Staten van Holland en Zeeland hem tot algemeen Veldoverste.

Zijn naam wordt in de boeken op verschillende wijze geschreven: Hohenlo ; Hohenlohe ; Hohenloe.

PLEYTEN.

Kleine vrachtschepen met platte bodems.

RAVALIJNEN.

Een in de vestiggracht gelegen driehoekig vestingwerk waarvan de achterzijde open is. Bestemd voor opstelling van geschut en schutters.

RONDELEN.

Ronde of halfronde uitbouwsels van uit een vestingmuur.

Vroeger bevonden zich op deze bouwsels torens welke tot op vestingmuur hoogte zijn afgebroken.

STADHOUDERSTOREN.

Deze naam houdt waarschijnlijk geen verband met de Stadhouders van de Republiek, daar hij na 1585 reeds als buskruitfabriek in gebruik werd genomen.

Mogelijk zou de naam ontleend zijn aan en kunnen verwijzen naar de Heren van Breda: de Graven van Nassau. Zij traden wel als Stadhouders op. Ze waren ook de aanvoerders van de troepen uit de Meierij welke strede tegen de Geldersen. (Boek C.J. Gudde.)

VENITTEN.

Handwerksgezellen.

VREDE VAN KEULEN.

De stad 's-Hertogenbosch verzoende zich met de Koning van Spanje ; Hertog van Brabant ; en nam de Vrede van Keulen aan.

Op zondag 20 December 1579 had de afkondiging van deze verzoening en feestelijke aanneming plaats vanaf het bordes van het stadhuis.

Dit gebeurde in de aanwezigheid van zowel de: **Prins van Parma** alsmede **Claude van Barlaimont , Heer van Hautepenne** als bevelhebber der krijgsbenden des Koning benevens **de Deken der Gilden** van de 16 Ambachten ; e.v.a.

Deze overeenkomst was voor vele Staatsgezinde aanhangers de reden om onze stad met achterlating van hun bezittingen te verlaten. Deze vervielen aan de Koning van Spanje.

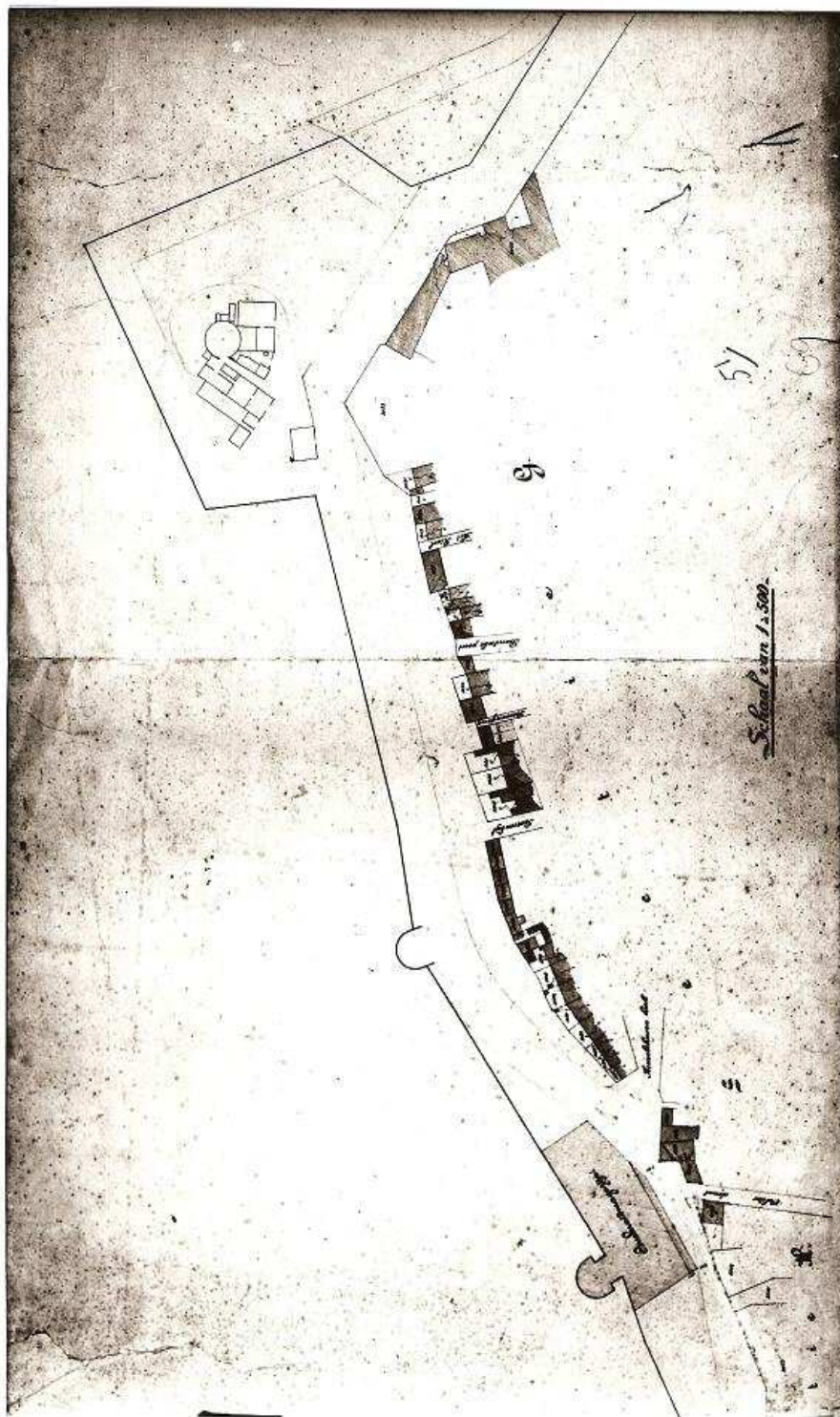
Een aantal van deze gevluchte personen vestigden zich in steden en dorpen welke onder het gezag van de Unie stonden. We noemen: Heusden ; Zalt-Bommel ; Tiel ; Gorinchem en meerdere plaatsen.

Ongeregelde benden maakten de streek rond onze stad onveilig, met de bedoeling de stad 's-Hertogenbosch weer onder het Staatse gezag te brengen.

Zij stonden onder het bevel van **JAN BAX** kapitein in Staatse dienst. Hij was tevens Gouverneur en Kastelein Drossaard van Heusden. Ook zijn broers en een zwager voerden het commando over dergelijke eenheden.

9. Schets: Buskruitmagazijn en omgeving nabij Volderstraat en
Kemelsharen-hoek. Jaar onbekend

10. Literatuur en bronnen

Rijksarchief in Noord-Brabant.

Bibliotheek: Wetenschappelijk Tijdschrift Noord-Brabant.
Jaargang 1853.
Signatuur: 28 C 14

Geschiedenis van Vesting en Forten 's-Hertogenbosch.
Auteur C.J. Gudde.
Signatuur: 27 A 18

Archieven: Dienst der Genie in de Provincie Noord-Brabant.
Toegangsnummer: 109

Privé Collectie H. Bruggeman.

Wet regeling en voltooiing van het Vestingstelsel 1874.
Een studie van R.A. van Zuylen. Jr.

De Vesting 's-Hertogenbosch.
Auteur H. Bruggeman.

Bouwhistorie, Archeologie en Monumentenzorg (B.A.M.)

Info Vesting muren en Torens.

Foto's.

Stadsarchief van 's-Hertogenbosch.

11. Bijlage bij “De Buskruid en Scerps Rekening”

19 JANUARY 1585.

DE VRUCHTELOOZE AANSLAG OP 's-HERTOGENBOSCH.

DOOR GRAAF PHILIPS VAN HOHENLOHE.

De schrijver van het bovenstaande artikel (de Stadsarchivaris R.A. van Zuylen) gaf in zijn publicatie, welke verscheen in het Noord-Brabants Wetenschappelijk Tijdschrift van het jaar 1853 nog een aantal bijzonderheden over de wijze van inzameling door het Stadsbestuur van het benodigde kruit en lood ten tijde van de genoemde aanval door de Staatse troepen.

Hij gaf als reden op voor deze extra toelichting:

Om de merkwaardigheid der rekening voor de geschiedenis van het Krijgswezen van dien tijd.

Een enkele passage nemen we over:

Bij Goyart Peter tingietere werd op 19 January opgehaelt naast Cleyn-Loot, noch:

330 Ponden groote Busloyen die hij gegooten hadde voor de capiteyn op de Schans te Engelen.

Op bevel van den Heeren Scheepenen en gelevert in de polycyaemere:

25 groote Clooten, wegent 51 pont, waarvan de steen weecht, die daerinne gegooten, 10 pont min vier loot.

Voor gelevert blaeuwen steen in de genoemde groote Clooten betaelt aen:

Adriaen de Steenhouwer

6 stuivers en 1 ort.

De Stadsarchivaris vermeldt nog, dat in het genoemde jaar (1853) exemplaren van deze stenen kogels, weliswaar ontdaan van het loot, nog berusten op het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch.

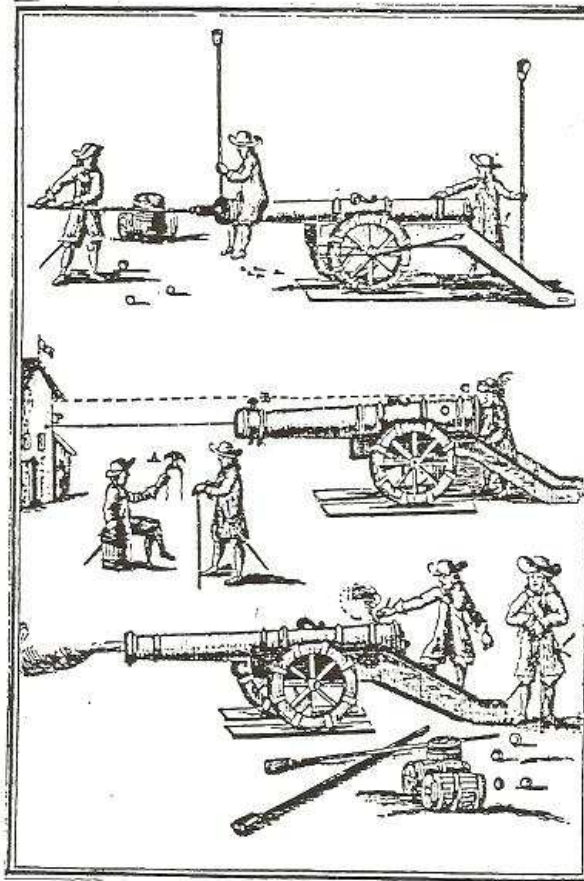
Hoewel we geen aanval van de Staatse troepen op onze stad verwachten, zou het toch interessant zijn om te achterhalen of deze stenen kogels nog ergens opgeslagen liggen.

Waarom deze nieuwsgierigheid ?

Wellicht geïnspireerd door de vondst van een oude Bossche spreuk uit het jaar 1532 welke luidt:

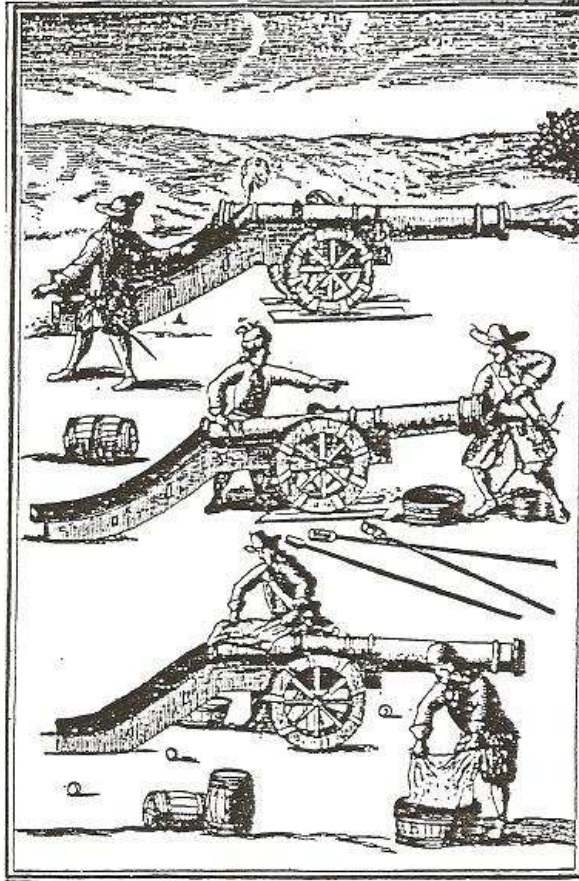
Men moet in tijd van vrede bedacht en bezorgd zijn voor oorlog

12. Vesting - Artillerie

Het laden, richten en afvuren van een stuk geschut gebeurde in de zeventiende eeuw als volgt: 1. Het inbrengen van een lading grof kruit met een koperen lepel aan een lange steel. 2. Het opsluiten met een prop touwpluksel of hooi, dat dan aangedrukt werd met een stamper. 3. Het inbrengen van de meestal niet zuiver ronde kogel. 4. Het inbrengen van een tweede prop om het verlies van de gasdruk tegen te gaan. 5. Het vullen van het 'zundgat' met fijn kruit uit de kruithoorn van de kanonnier. Dit gebeurt aan de achterzijde van het kanon.

6. Het richten van 'het stuk' met de primitieve richtmid-
 delen, die op de loop bevestigd waren. 7. Het ontsteken van de
 lading door het 'zundgat' met een smeulend lont. Dit alles
 vergde ongeveer tien minuten. Na het afgaan van het schot
 werd de loop dan schoongemaakt met een schaper. Hulpmid-
 delen waren, azijn maar ook wel urine. Als de loop bij het
 vuren te heet werd, vond koeling plaats door middel van nat-
 te schapehuiden. Om te voorkomen, dat het stuk bij het
 afvuren wegzakte, werden plankeniers inder de wielen gelegd.